

DE MILITAIRE WERKEN AAN DE KROMME RIJN

Velen zullen er niet zijn, die uit belangstelling of om andere redenen de Kromme Rijn eens in zijn geheel hebben gevolgd. En toch verdient dit kronkelende rivierdeel in menig opzicht wat meer dan oppervlakkige aandacht.

Militair gesproken, om een voorbeeld te noemen, is deze stroom, zij het jaren geleden, een schakel geweest in onze landsverdediging. Geschreven is er over dit onderwerp praktisch niet. Wél verscheen in 1974 een studie in boekvorm, die aangeduid werd als „Verslag van het Kromme-Rijn project 1970-1974”, welke het bewuste landschap in „ekologische visie” uiteenzette, maar daarin is veel geleerdheid opgedist zonder dat er over de geschiedenis van het water, laat staan over zijn militair verleden, dat bestond uit talrijke verbredingen, uitdiepingen, afschuttings-mogelijkheden met schotbalken, verleggingen en opdeling in vakken, ook maar iets naar voren wordt gebracht.

Daarom mag de vraag hier opgeworpen worden wat er in dit opzicht in de tweede helft der 19de eeuw voorgevallen is met de „vermaarde middenkil des Rijns” 1). Want men moet bedenken, dat in de tijd toen de geograaf Van der Aa schreef, en zelfs al veel eerder, de toestand zo was, dat de stroom, die door een sluis daar in de bandijk op peil werd gehouden tussen kasteel en stad Wijk bij Duurstede „naauwelijks voor kleine platbodemde schepen bevaarbaar” was.

Reeds in de eerste jaren van het Koninkrijk der Nederlanden waren de militaire autoriteiten zich er terdege bewust van geworden, dat in de Nieuwe Hollandse Waterlinie het vak ten oosten en vooral ten zuid-oosten der stad Utrecht, dus dat tegenover de hoge landerijen der Houtense vlakte, voor een naderende vijand vrijwel open lag. Weliswaar zijn in die hoek pogingen ondernomen eerst door aanleg van het Fort Vossegat met de reeks Lunetten I, II, III en IV om een afgrenzing ter plaatse te bewerkstelligen, maar de bedoelde werken bezaten het ernstige nadeel, dat hun voorterrein niet of nauwelijks een mogelijkheid tot in- en uittreden toeliet 2).

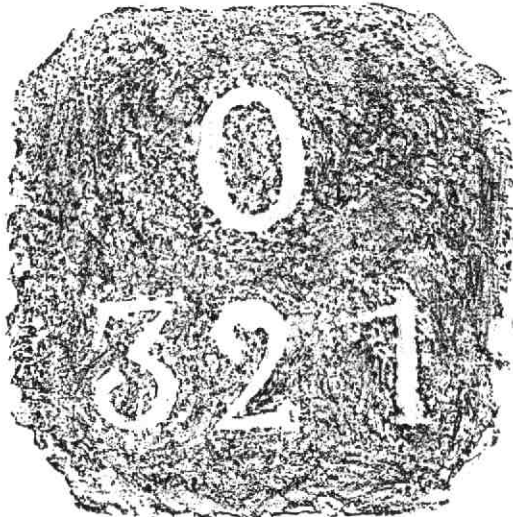
Naar mate nu de 19de eeuw vorderde, bleef bij onze Generale Staf de gedachte de overhand houden, dat dit vak vóór Utrecht onvoldoende verzekerd gebleven was. Vrees bestond dat het land wel eens onvrijwillig kon worden betrokken in de gevolgen van een dreiging, voortgekomen uit de geschillen tussen Frankrijk en Pruisen. Om dan ook op deze gevaarlijke plek afdoende veilig te zijn werd besloten om verder in het voorterrein een tweetal grotendeels gelijke forten aan te leggen van een zo kapitale omvang, dat zij hun weerga nergens in Nederland zouden hebben. Dat

werden toen „Rijnnauwen” en „Bij Vechten”, die alle twee in het tijdvak 1867-1869 werden voltooid.

De Kromme Rijn slingert zich om en tussen deze omvangrijke werken door en wat kon nu door de dienst der Genie beter ondernomen worden dan hier een toevoer van water te voorzien: het erkende probate middel van ons nationale stelsel van verdediging. Het is dan ook om deze reden, dat men ter completering van de te verwachten bijstand in de defensie uit die twee forten besloot om gebruik te maken van bewuste rivier. Gemakkelijk zou dat niet gaan, getuige de eerder al gesignaleerde aanwezigheid van haar ondiepten, waarbij tevens een vrij groot verval in aanmerking genomen diende te worden. Voorts zou ook een kanaal gewenst zijn ter verzekering der toevoer van het water uit de Neder-Rijn.

De ene na de andere eis kon ingewilligd worden en de militaire autoriteiten hadden het in zoverre gemakkelijk want het letterlijk aan de Code Civil (art. 538) ontleende voorschrift van artikel 577 van ons Burgerlijk Wetboek, bepalende, dat aan de Staat toebehoorden „... de bevaarbare en vlotbare stroomen en rivieren met hunne oevers...” liet toe dit recht ter plaatse grotendeels naar eigen inzicht te hanteren. Hetgeen dan ook is geschied.

Reeds ten tijde van het begin van de aanleg van de forten Rijnnauwen en Bij Vechten ving men de kanalisatie van de Kromme Rijn aan, door het verdelen van

Afbeelding naar een wrijfsel van het bovenzvlak van de limietpaal 0. 321 staande op de w.-oever van de Kromme Rijn ten n. van de brug bij het kasteel Beverweerd.

de stroom in vakken, het plaatsen van sluisen, verbeteren van bruggen, het gereed maken van schotbalkkeringen met inhang-apparatuur, loodsen ter bewaring, enz. Eerder waren er al plannen ontwikkeld waarbij men zich vanwege de Genie geconcentreerd had op de toegang van de Kromme- uit de Neder Rijn, ten oosten van de stad Wijk bij Duurstede. Zo was er reeds in 1856 een project ontworpen door de 1e luitenant - Ingenieur W. van Doorninck om daar in de bandijk een *duikersluis* te leggen 3).

In 1867 werden de water-aanvoer plannen effectief. Er kon toen meteen een aanvang gemaakt worden met de verruiming van het rivierbed tussen Wijk bij Duurstede en Cothen en twee jaar daarna werd het vak tussen Cothen en Odijk in uitvoering genomen. Men beperkte zich volstrekt niet tot de stroom alléén, want b.v. als onderdeel van het hier aangehaalde eerste gedeelte kwam een inundatie-kanaal tot stand onder Wijk bij Duurstede. Hier werd ook een schutsluis met belendende overlaat geconstrueerd, gepaard gaande met een verlegging van de stroom en de bouw van een drietal bruggen te weten in de Over-Langbroekerweg, de Wijkerweg en bij de „hoeve Rijnstein“ te Cothen. In de bovengenoemde 2e afdeling van de werken werden ten zuiden van de brug in de grindweg langs de Cothor Grift de voorbereidingen getroffen voor de bouw van een schutsluis, een wachterswoning en voor de aanleg van een bergplaats voor 9400 kubieke „ellen“ (meters) zand. De Kromme Rijn zelf verkreeg daar een verlegde en verbrede bedding.

Onder Hardenbroek kwamen nog in 1869 alweer nieuwe verwijdingen van de stroom tot stand en daar reserveerde men voor eventualiteiten een stuk land met trapezium-vormig grondplan ter berging van liefst 42.000 el³ zand-voorraad. Wijzigingen van omvang vonden bovendien nog plaats onder de gemeente Werkhoven nabij de „Beverwaardsche brug“ en bij Scherpenburg (voorbeeld de toegangsbrug) waar de loop van de rivier dicht bij haar aansluiting op de Langbroeksche Wetering verlegd werd, evenwijdig met het gedeelte Rijsenburgse Laan nabij de Zwarte brug 4). Hoe het beloop van de Kromme Rijn, eerder dan de talrijke wijzigingen geëist door het Ministerie van Oorlog, geweest was valt tegenwoordig alleen nog maar uit te maken aan de hand van onze oorspronkelijke kadastrale plans. Intussen is het wél zo, dat de dienst der Genie na voltooiing van de hier uitgevoerde werken zich beijverd heeft om na exacte metingen te hebben uitgevoerd, met behulp van zogenaamde *li-mietpalen* uit natuursteen langs de oevers geplaatst, alle Rijks militaire gronden in hun hoeken precies heeft uitgebakend. Het aantal van die palen liep bij deze onderneming in de honderden(!). Ofschoon er na verloop van tijd tal van exemplaren verloren geraakt zijn hetzij door toevallige verwijdering bij uitvoering van publieke of particuliere werken, hetzij ook door diefstal, kan men tegenwoordig nog een grote hoeveelheid van dergelijke voorwerpen in het terrein terug vinden. Zij zijn gemakkelijk kenbaar aan de letter O (van „Oorlog“) met bijbehorend nummer, geplaatst

telkens zowel op het boven- als op een (afgewend) zijvlak.

Nog enkele herinneringen aan de omvangrijke werken langs de Kromme Rijn heeft het landschap behouden. In de inundatie-sluis te Cothen b.v. vindt men een gedenkplaat met het opschrift: *De eerste steen/gelegd/door den 2e luitenant/ingenieur/P. G. van Schermbeek* 5). Bij „De Lee“ ten zuiden van het kasteel Beverweert onder Werkhoven heeft de oostelijke oever van de schutsluis een soortgelijk gedenkteken, waarop: *De eerste steen/gelegd door/Louis Gérard/Schuurman/oud 5 jaar* 6) terwijl aan de tegenovergelegen sluiswand het jaartal „1870“ geplaatst is in een omlijsting. Daar staat ook nog de oorspronkelijke wachterswoning met twee aardige smalle bruggetjes - alles uit dezelfde tijd. In het brugje over de Cothor Grift herinnert tenslotte een peilsteen met het jaartal 1880 en de aanduiding 3.164 NAP aan enkele in later tijd voortgezette militaire werkzaamheden.

In 1875 is er nog eens een schotbalken-kering tegen de brug in de Singelweg te Wijk bij Duurstede geplaatst en na verloop van 5 jaar achtte men het nodig om voorzieningen aan de inundatie-sluis aldaar te treffen, terwijl in 1885 verder gezorgd is voor het op diepte brengen van het aanvoer-kanaal uit de Neder Rijn tot aan de sluis. Maar toen was het ook onherroepelijk afgelopen met aanvullende werken in het betrokken gebied. Veel van hetgeen in de vorige eeuw tot stand gebracht werd is sedert alweer verdwenen, zodat wat eens een omvangrijke onderneming geweest is, nu tot volmaakt verleden tijd kon worden.

Alkmaar

J. Belonje

Noten:

1. A. J. van der Aa „Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden“ IX, Gorinchem 1847, blz. 489 geheel in navolging van de „Tegenwoordige Staat Utrecht“ I, Amsterdam 1758, blz. 7/8.
2. Gedrukte kaart van M. H. J. Plantenga en M. van Meurs: „De Nieuwe Hollandsche Waterlinie en de Stelling in de Geldersche Vallei“, schaal 1 : 100.000 Koninklijke Militaire Academie, Breda, herzien in 1903.
3. Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage, Archief van Oorlog, Genie „Memorien“ I, blz. 796 litt. H. no. 150 (ontwerp A).
4. Ontleend aan de diverse betrekkelijke contracten van het Ministerie van Oorlog, Archief van Oorlog, Genie a.v. deel II.
5. Pieter Gerard v. Schermbeek werd bij de Genie 2e luitenant 1 september 1867; 1e luitenant 11 december 1871; kapitein 7 augustus 1877, waarna eervol ontslag volgde (in dato).
6. Hij was het zoonje van Johan Abraham Schuurman, die 30 juni 1856 2e luitenant der Genie was geworden, 16 juli 1858 1e luitenant, 8 mei 1866 kapitein; 16 juni 1875 majoor; 26 september 1878 lt.-kolonel der Mineurs en Sappeur en vervolgens Directeur der Publieke Werken te Amsterdam; zie (met portret) „Nederland's Patriciaat“ IV, 1913, blz. 359.